

*О.Т.Бень**О.Т. Вен'*

ДЖЕРЕЛА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Abstract. The process of institutionalization of one of the key institutions of a public society, namely public youth organizations, is considered. The author pays attention to the initial point of the process of institutionalization, in particular to its sources. Separately, the sources on three levels of the institutionalization are considered and analyzed: the primary and secondary institutionalizations and the deinstitutionalization.

Інституціоналізацію можна вважати одним із найважливіших процесів сучасного суспільства, особливо коли йдеться про суспільство, що трансформується. Адже суспільна трансформація завжди пов'язана зі становленням одних соціальних інститутів, реформуванням інших та занепадом тих, які не прижилися у нових умовах.

Українське суспільство є особливо чутливим до процесів інституціоналізації, оскільки тут трансформація продовжує набирати обертів. Тому вивчення інституціоналізації на українському ґрунті є важливим і актуальним для соціогуманітарних наук. Особливої значущості набувають сьогодні дослідження інституціоналізації саме молодіжних громадських організацій як одного з ключових інститутів громадянського суспільства, до якого прямує й сучасна Україна.

Питання інституціоналізації у різноманітних наукових розробках порушувалися досить активно. Ними займалися і класики-соціологи М. Вебер, Т. Парсонс, такі дослідники, як П. Бергер і Т. Лукман, С. Гантінгтон, Р. Джефферсон, С. Петтерсон, Г. Коупланд, і представники неоінституціоналізму П. Ді-Маджіо, В. Пауелл, Дж. Мейер та ін. Дотичними до проблем інституціоналізації є праці Є. Головахи і Н. Паніної, В. Матусевича, С. Макєєва та інших українських соціологів.

Усі зазначені вище, а також інші дослідники приділяють свою увагу різним сторонам інституціоналізаційного процесу. Однак серед опрацьованих робіт нами не було знайдено дослідження проблеми джерел інституціоналізації, тобто того, з чого розпочинається цей процес, його рушійних сил. Якщо йдеться про молодіжні громадські організації, то їх інституціоналізація, зокрема її джерела, на нашу думку, також потребують глибокого вивчення, адже в українській соціології таких праць практично не існує.

Відповідно до цього мета даної статті полягає в тому, щоб дослідити джерела інституціоналізації молодіжних громадських організацій, тобто ті фактори, які зумовлюють цей процес.

Завдання, які допоможуть досягти поставленої мети, впливають з того, що інституціоналізаційні процеси, будучи складними і неоднорідними, включають два рівні – первинну (коли відбувається створення соціального інституту) і вторинну (коли вже діючий інститут трансформується) інституціоналізації, а також деінституціоналізацію (коли певний інститут припиняє існування) [1, с. 660].

Таким чином, перед автором цієї статті поставлені такі завдання:

- з'ясувати, з чого розпочинається первинна інституціоналізація молодіжних громадських організацій;
- визначити джерела вторинної інституціоналізації цих організацій;
- виявити, що саме спричиняє деінституціоналізацію у молодіжному громадському середовищі.

Первинна інституціоналізація

Первинна інституціоналізація – це початковий етап всього інституціоналізаційного процесу, це процес трансформації масового руху в структурований соціальний інститут, в ході якого, відповідно до певної суспільної потреби, процеси габітуалізації (рутинізації) і типізації взаємної діяльності (кодифікації) формують такі символічні компоненти соціального інституту, як статусно-рольова система, система соціального контролю та організаційна структура, а також забезпечують його легітимацію та легалізацію.

Виокремити *джерела первинної інституціоналізації* можемо із цього визначення, запропонованого автором.

1. Першою вихідною точкою для багатьох соціальних утворень, у тому числі для частини молодіжних громадських організацій, є таке явище, як соціальний рух. Соціальний рух на початках характеризується аморфністю, низьким рівнем організованості, відсутністю форми. Однак у процесі розвитку соціальний рух починає потребувати організації та форми, звичаїв і традицій, правил і цінностей тощо. Тобто рух перетворюється на структуроване утворення або соціальний інститут/організацію [2, с. 28–29]. Іншими словами, відбувається процес інституціоналізації. Фаза соціального руху – це свого роду передінституціональний етап, основним стрижнем якого є мобілізація, що переходить в інституціоналізацію [3, с. 253]. Щодо молодіжних громадських організацій (МГО), то багато з них починали свою діяльність у формі руху, на основі якого згодом була викристалізована формальна організація. Наприклад, МГО “Українська молодь – Христові” почала свою історію з масштабної акції – з'їзду християнської молоді з аналогічною назвою, ініціатори якого, прагнучи реалізувати здобутки акції, створили саму організацію.

2. Другим джерелом первинної інституціоналізації є потреба. З потреби, матеріальної чи духовної, пов'язаної з найрізноманітнішими сферами діяльності та суспільних відносин, розпочинається будь-яка людська активність, у тому числі інституціоналізаційна. Класифікувати потреби можна по-різному:

А) за суб'єктом, у якого з'явилася потреба:

- окремого індивіда (в середовищі молодіжного громадського середовища деякі організації виникають з ініціативи яскраво виражених лідерів; прикладом у цьому

випадку можуть бути так звані “паперові” організації, які, з’явившись в результаті одноосібної ініціативи, мають на меті досягнення тих чи інших одноосібних, часто фінансово спрямованих, цілей);

- певної групи людей (найчастіше ініціаторами інституціоналізаційних процесів у молодіжному середовищі виступають групи осіб; прикладом цього випадку є більшість українських молодіжних організацій, зокрема Спілка Української Молоді, “Українська молодь – Христові”, Національна скаутська організація “Пласт” та ін.);

- суспільства загалом (в окремих випадках формування молодіжних організацій диктується обставинами, викликами суспільству тощо; характерним прикладом такої ситуації будуть різноманітні організації екологічного спрямування, які виникають у зв’язку із загостренням проблем навколишнього середовища);

Б) за походженням:

- внутрішні (потреби, зумовлюються внутрішнім життям молодіжного громадського середовища),

- зовнішні (потреби, що виникають поза межами молодіжного середовища);

В) за сферами діяльності:

- культурницькі,
- духовно-релігійні,
- освітньо-виховні,
- політичні,
- економічні,
- соціальні тощо.

Якщо стан масового руху – це джерело, швидше, формального характеру (адже тут ідеться про зміну форми), то потреба є сутнісним джерелом первинної інституціоналізації, зокрема молодіжних громадських організацій. Від того, якою є ця потреба, залежатиме суть майбутнього соціального інституту.

Потреба тісно пов’язана з такими поняттями, як цілі та ідеологія, які також можна вважати джерелами інституціоналізації.

2.1. Цілі є важливим рушієм інституціоналізаційних процесів. Вони можуть бути різними:

- стратегічними – це глобальні цілі, які визначають розвиток тієї чи іншої інституції, що буде створена у майбутньому;

- тактичними – це цілі, що передбачають, які дії потрібно здійснити для досягнення стратегічних цілей;

- оперативними – це цілі, пов’язані з короткотерміновими завданнями, котрі потрібні для виконання тактичних завдань [4, с. 102].

На старті процесу інституціоналізації можуть бути обрані як оперативні, так і стратегічні цілі; це залежить від специфіки майбутнього соціального інституту. Це стосується і молодіжних громадських організацій, проте особливістю є те, що багато з них виникають на основі дрібних оперативних цілей, які згодом можуть перерости у більш глобальну мету.

2.2. Важливим моментом у процесі інституціоналізації є вибір ідеології, яку має кожна молодіжна організація.

Ідеологія може мати такі прояви:

- вона може бути *незмінною*, незважаючи на жодні обставини; зміна ідеології означає крах інституту;
- ідеологія може бути *глибокою*, ретельно обраною і змістовною, однак допускає незначні зміни, якщо цього вимагатимуть серйозні обставини;
- ідеологія може бути *ситуативною*, тобто такою, яка може змінюватися, залежно від обставин;
- ідеологія може бути *невизначеною*, а тому внутрішні або зовнішні зміни для організації є органічним явищем.

Усі ці ідеологічні прояви є характерними для молодіжних організацій. Негативними явищами є як надмірна стійкість, яка дає чіткість, але не дозволяє йти в ногу з часом, так і надмірна мінливість, у котрій, навпаки, немає певності. Натомість є два середні прояви ідеологій (глибока та ситуативна), які дають стійкість та впевненість і одночасно дозволяють бути гнучкими, якщо це потрібно у процесі інституціоналізації.

3. Ще одним джерелом інституціоналізації є люди, потреби яких стають визначальними при становленні інституту. Здебільшого при вибогах формування того чи іншого соціального утворення, в тому числі молодіжних організацій, стоять сильні особистості чи групи людей, спроможні управляти процесом інституціоналізації і бути її джерелом. Тобто вагомим рушієм інституціоналізаційних процесів є також особистісні фактори.

4. Частково джерелом первинної інституціоналізації можуть стати конфліктні ситуації, які породжують ті чи інші потреби. На цьому етапі йдеться про конфлікти загального характеру, що відбуваються у суспільстві.

Таким чином, первинна інституціоналізація розпочинається з двох основних джерел – формального (соціальний рух) та сутнісного (потреби), які забезпечують формування цілісного соціального інституту, в якому дотримані і форма, і суть. Інші названі фактори, а саме особистісні чинники і конфліктні ситуації, виконують переважно допоміжні функції.

Вторинна інституціоналізація

Очевидно, що жоден соціальний інститут, у тому числі інститут молодіжних громадських організацій, не може стояти на місці. Якщо він справді діє і розвивається, то обов'язково змінюється і реформується. Становлення соціального інституту (тобто його інституціоналізація) не припиняється, а продовжується на новому рівні. Це рівень вторинної інституціоналізації, на якому відбувається трансформація існуючого соціального інституту відповідно до тих потреб і обставин, які виникають або зникають у процесі його діяльності.

Процес розвитку того чи іншого соціального інституту також зумовлюється певними факторами, тобто *джерелами вторинної інституціоналізації*. Серед джерел вторинної інституціоналізації, зокрема в контексті молодіжних громадських організацій, на нашу думку, слід назвати такі фактори.

1. Найперше – це знову ж таки потреби, з яких розпочинається будь-який інституціоналізаційний процес. Ці потреби можна поділити на два типи:

1) суб'єктивні, або внутрішньо-організаційні:

- створення нових підрозділів,
- зміна організаційної структури,
- виникнення нових напрямків діяльності тощо;

2) об'єктивні, або ті, які зумовлені зовнішніми обставинами, змінами у суспільстві тощо.

Крім того, джерелом вторинної інституціоналізації будуть як потреби, які виникають, так і потреби, що втрачають свою актуальність (див. табл. 1).

Таблиця 1

Потреби як джерело вторинної інституціоналізації

Вихідні змінні	Фактор 1
#66. Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави великих приватних підприємств?	0,757
#61. Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) великі підприємства?	0,727
#67. Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави приватної землі?	0,727
#65. Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави малих приватних підприємств?	0,725
#60. Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) малі підприємства?	0,727
#63. Як Ви ставитесь до існування в Україні малих приватних підприємств?	0,720
#64. Як Ви ставитесь до існування в Україні великих приватних підприємств?	0,715
#62. Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) землю?	0,661

2. Ще одним джерелом вторинної інституціоналізації є неузгодженість між теорією і практикою. Адже теоретичні конструкції, заплановані в процесі первинної інституціоналізації, можуть виявитися неефективними, коли їх треба буде втілювати в життя.

Якщо первинна інституціоналізація спрямована від теорії до практики, то процес вторинної інституціоналізації має протилежний керунок – від практики до теорії (див. рис. 1).

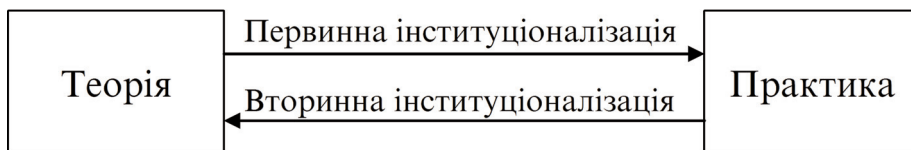

Рис. 1. Спрямування первинної і вторинної інституціоналізації

Тобто джерелом вторинної інституціоналізації є сама практика, діяльність соціального інституту. Вона розвивається в руслі кількох завдань, а саме:

- вдосконалення інституту чи організації;
- усунення недоліків, які перешкоджають існуванню організації;
- реформування структури чи форми організації, розширення або звуження цілей чи напрямів діяльності тощо.

Потрібно відзначити, що в контексті молодіжних громадських організацій саме це джерело є особливо важливим. Адже молоді люди, які створюють ту чи іншу організацію, дуже часто мають багато ентузіазму і значно менше досвіду. А тому лише практична діяльність в рамках інституту дозволяє набути необхідних знань, котрі часто змушують змінювати перші теоретичні плани, вимагають різних реорганізацій та вдосконалень, що зумовлює вторинну інституціоналізацію.

3. Джерелом інституціональних змін у вже сформованому інституті можуть стати конфлікти. Відповідно до суб'єктів, які їх спричиняють, конфлікти мають внутрішній або зовнішній характер (див. табл. 2).

Таблиця 2

Конфлікти як джерело вторинної інституціоналізації

Суб'єкти конфлікту	Конфлікти	
	Внутрішні	Зовнішні
Учасники, члени інституту	√	
Керівництво і підлеглі	√	
Носії офіційної і опозиційної позицій	√	
Теоретики, які планують формування і розвиток інституту, та ті, хто ці ідеї має втілювати на практиці	√	√
Теоретики, які не зійшлися у поглядах стосовно розвитку певного інституту		√
Інститут і зовнішні утворення, які йому протидіють		√

4. Джерелом вторинної інституціоналізації, безумовно, також є особистісні фактори, тобто окремі люди. Йдеться про те, що деякі напрями організацій чи навіть цілі організації цілковито залежать від певних осіб, здебільшого лідерів. Залучення цих лідерів до організації викликає інституціоналізаційні процеси, а втрата ними інтересу до цієї структури означає крах певного напрямку чи всієї організації, тобто їх деінституціоналізацію.

Якщо підсумувати названі вище джерела інституційного розвитку, то всі вони так чи інакше пов'язані з певними змінами – чи то всередині соціального інституту, чи то ззовні.

Таким чином, указані джерела вторинної інституціоналізації можна поділити, відповідно до їх походження, на внутрішні та зовнішні (див. табл. 3).

Таблиця 3

Джерела вторинної інституціоналізації

Джерела	Внутрішні	Зовнішні
Потреби	√	√
Практична діяльність	√	
Конфлікти	√	√
Особисті фактори	√	

Кожне з джерел вторинної інституціоналізації також може бути вираженим сильно або слабо, що залежить від конкретної ситуації. Очевидно, що основну роль у процесі інституціоналізації відіграють сильні джерела, слабкі виконують допоміжну функцію.

Деінституціоналізація

Як уже було зазначено вище, інституціоналізація не є незворотнім процесом, навіть незважаючи на те, що вже створені соціальні інститути мають тенденцію до збереження. З тих чи інших причин інституціоналізаційні процеси можуть блокуватися, тобто пригальмовуватися чи припинятися взагалі, або й піти у реверсному напрямку – до занепаду. У таких випадках можна говорити про те, що відбувається процес деінституціоналізації.

Деінституціоналізація – це процес руйнування інституціональних утворень, зміни соціальних норм і чітко виражене неприйняття інституціональних вимог до соціальної поведінки [5, с. 6].

Якщо інституціоналізацію називають станом еквілібриуму, зокрема між потребами і засобами їх реалізації, то деінституціоналізація – це стан дисеквілібриуму, коли є різні структури, але між ними немає збалансованості [6, с. 71].

Важливим джерелом інституціоналізаційних процесів, у тому числі і в контексті молодіжних громадських організацій, яке в залежності від суб'єкта і його сили може

бути актуальним на етапі як первинної і вторинної інституціоналізацій, так і деінституціоналізації, є наявність і активність так званої критично налаштованої аудиторії [3, с. 32]. Ця аудиторія включає різні угруповання або суб'єкти.

1. Люди, що протидіють і опонують процесу інституціоналізації молодіжних громадських організації як такому. У цьому випадку йдеться про консервативну генерацію, яка не бажає втрачати відчуття усталеного порядку, де структура типу “жовтеньята-піонери-комсомольці” забезпечувала, на їх думку, всі потреби молоді. Це генерація, що не вірить у зміни, боячись їх невизначеності та багатоманітності, а також не завжди готова повірити у відповідальність і самостійність сучасних молодих людей. Такий суб'єкт за сприятливих для нього обставин може призвести до деінституціоналізації.

2. Люди, які прагнуть продемонструвати власну автономію у межах конкретного процесу інституціоналізації молодіжних організації. Це здебільшого особи, котрі мають можливість здійснювати реальний вплив на перебіг подій у молодіжному громадському середовищі загалом. Вони створюють свої об'єднання, різні так звані “парасолькові” структури, до яких приєднуються ті, хто хоче внести свої корективи в офіційний курс інституціоналізації молодіжних організації. У цьому випадку йдеться про інституціоналізаційні процеси первинного та вторинного рівня.

3. Особи, які на загал поділяють і приймають ті норми і цінності, які пропонує процес інституціоналізації молодіжних громадських організації, однак:

- або вважають, що можуть краще їх інтерпретувати самі;
- або не погоджуються з тим, як їх інтерпретують ті, хто має таку можливість.

Ці люди переважно беруть активну участь в інституціоналізаційних процесах, але на локальному рівні. Тобто вони не беруться критикувати загальний процес розвитку молодіжного середовища, проте намагаються зробити незначні зміни на доступних для себе позиціях, зокрема у своїх організаціях чи їхніх окремих напрямках. Знову ж таки маємо справу з первинною чи вторинною інституціоналізацією.

4. Люди, які інтерпретують пропоновані цінності зовсім по-іншому. Це ті, хто займає радикально іншу позицію, ніж та, що диктується офіційним дискурсом інституціоналізації молодіжних громадських організації. Прикладом можуть бути окремі учасники молодіжних організації, які, проводячи свою діяльність, мають на меті не розвиток громадянського суспільства, а власні дріб'язкові, зокрема фінансові, цілі. Діяльність таких осіб зумовлює здебільшого вторинну інституціоналізацію, однак в окремих випадках вона може мати деінституціоналізаційний характер.

Таким чином, процеси первинної та вторинної інституціоналізації, а також деінституціоналізації можуть бути викликані багатьма причинами або джерелами. Їх порівняння дозволяє автору говорити про те, що на початках усіх зазначених процесів будуть знаходитися ті ж джерела, але в різних формах (див. табл. 4).

Таким чином, у порівнянні з джерелами вторинної інституціоналізації джерела деінституціоналізації, зокрема відсутність потреби і бездіяльність, конфлікти та залежність від певних особистостей, відрізняються сильнішим ступенем вияву та

Таблиця 4

Джерела первинної, вторинної інституціоналізації і повної деінституціоналізації

Джерела	Первинна інституціоналізація	Вторинна інституціоналізація	Деінституціоналізація
Потреби	<ul style="list-style-type: none"> ▪ здебільшого потреби, які виникають 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потреби, які виникають; ▪ потреби, які втрачають актуальність 	<ul style="list-style-type: none"> • здебільшого, потреби, що перестають бути актуальними
Практична діяльність	—	<ul style="list-style-type: none"> ▪ активна практична діяльність 	<ul style="list-style-type: none"> • швидше, пасивність і бездіяльність
Конфлікти	<ul style="list-style-type: none"> ▪ конфлікти, які відбуваються в суспільстві 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ контрольовані конфлікти; ▪ ті, які стосуються частини інституту 	<ul style="list-style-type: none"> • неконтрольовані конфлікти; • ті, що зачіпають цілий інститут
Особисті фактори	<ul style="list-style-type: none"> ▪ сильні особистості, від яких організація залежить і частково, і цілком 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ сильні особистості, від котрих організація залежить частково 	<ul style="list-style-type: none"> • сильні особистості, від яких організація залежить цілком
Критично налаштована аудиторія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ті, хто прагне автономії і можливості самостійної інтерпретації в межах офіційного дискурсу 		<ul style="list-style-type: none"> • люди, які опонують процесу інституціоналізації як такому; • особи, радикально налаштовані проти офіційного дискурсу

більшою сферою поширення. Відповідно вони викликають і гостріші наслідки, а саме повне руйнування (а не реформування, як на етапі вторинної інституціоналізації) того чи іншого соціального інституту.

Щодо джерел первинної інституціоналізації, то вони також мають сильний ступінь виразу. Але від джерел деінституціоналізації їх відрізняє спрямованість на творення і будівництво.

Отже, можна стверджувати, що фактори, які є джерелами інституціоналізаційних процесів загалом і в молодіжних громадських організаціях зокрема, відображені на всіх трьох рівнях – первинної та вторинної інституціоналізації, а також деінституціоналізації. Йдеться про такі фактори, як потреби, конфлікти та людські чинники. Проте відображення цих факторів на кожному із зазначених рівнів є різним. Крім того, кожен з рівнів має свої джерела і особливості, які притаманні лише йому.

1. Первинна інституціоналізація:

- Два основних джерела – масовий рух як формальне джерело і потреби як сутнісне джерело. Інші (конфлікти, наявність критично налаштованої аудиторії та особистісні фактори виконують допоміжні функції).

- Особливості: сильний ступінь виразу та створюючий характер.

2. Вторинна інституціоналізація:

- Усі зазначені джерела (потреби, розходження між теорією і практикою, конфлікти, наявність критично налаштованого угруповання та особистісні фактори) мають важливе значення.

- Особливості: ступінь виразу може бути як сильним, так слабким, характер дій як створюючим, так і руйнуючим.

3. Деінституціоналізація.

- Знову всі зазначені джерела (потреби, розходження між теорією і практикою, конфлікти, критично налаштована аудиторія та особистісні фактори) відіграють важливу роль.

- Особливості: сильний ступінь виразу та руйнуючий характер.

Отже, незважаючи на те, що певні фактори повторюються як джерела первинної, вторинної інституціоналізації та деінституціоналізації, вони є особливими на кожному рівні інституціоналізаційних процесів. А це підкреслює особливість і важливість кожного із цих рівнів та потребу їх дослідження в сучасній українській соціології.

-
1. *Бень О.* Первинний та вторинний характер інституціоналізації (на прикладі молодіжної громадської організації “Українська молодь – Христові”) // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць.* – Харків, 2005. – С. 659–665.
 2. *Crossley N.* *Making Sense of Social Movements.* – Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 2002. – 207 p.
 3. *Oommen T. K.* *From Mobilization to Institutionalization. The Dynamics of Agrarian Movement in Twentieth Century Kerala.* – India: Hindustan Publishing Corporation Press, 1985. – 268 p.
 4. *Гріфін Р., Яцура В.* *Основи менеджменту.* – Львів: Бак, 2001. – 605 с.
 5. *Головаха Є., Пашіна Н.* *Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2001. – №. – С. 5–22.
 6. *Rose R., Munro N.* *Elections and Parties in New European Democracies.* – Washington: CQ Press, a Division of Congressional Quarterly Inc., 2003. – 309 p.